

///// studie / article //////////////////////////////////////

**INTERPRETACE
V NARATIVNÍM PŘÍSTUPU**

Abstrakt: Cílem studie je zodpovědět otázku, co znamená v interpretujících humanitních či sociálních vědách (s akcentem na psychologii) zkoumat narativně. Interpretace je pojata jako explikace utváření významu. V návaznosti na toto pojetí je identifikována řada interpretačních dilemat. V tomto kontextu je uveden narativní přístup jako řešení těchto dilemat. Je pojednáno o povaze narativní perspektivy, o vztahu narativity a zkušenosti a o povaze narativních dat. Narativní výzkum je chápán jako rekonstrukce způsobů, jakými je utvářen význam narativními prostředky. Narativní interpretace umožňuje pohybovat se pružně a efektivně: 1) mezi explicitními daty a exemplifikačními schématy, 2) mezi jedincem a kulturou, 3) mezi hermeneutikou podezření a hermeneutikou důvěry, 4) mezi částmi a celkem, 5) mezi obsahem a formou, 6) mezi strukturou (textem) a funkcí (kontextem).

Klíčová slova: vyprávění; příběh; interpretace; explikace; exemplifikace; utváření významu

VLADIMÍR CHRZ

Psychologický ústav AV ČR
Politických vězňů 7, 110 00 Praha 1
email / chrz@praha.psu.cas.cz

**Interpretation in Narrative
Approach**

Abstract: The focus of the present study is the issue of narrative inquiring in interpretive humanistic or social sciences, especially in psychology. Interpretation is understood as an explication of meaning-making. Several dilemmas concerning interpretation are identified. Narrative approach is suggested as a solution to these dilemmas. Narrative perspective, and relationship between narrativity and experience are explored and narrative data are taken into account as well. Narrative research is defined as a reconstruction of different ways of meaning-making by the narrative tools. Narrative interpretation enables us to oscillate flexibly and effectively between 1) explicit data and exemplifying schemas, 2) the individual and culture, 3) the hermeneutics of suspicion and the hermeneutics of trust, 4) parts and the whole, 5) content and form, 6) structure (text) and function (context).

Keywords: narration; story; interpretation; explication; exemplification; meaning-making

IVO ČERMÁK

Psychologický ústav AV ČR
Veveří 97, 602 00 Brno
email / cermak@psu.cas.cz

1. Co děláme, když interpretujeme?

Výraz interpretace pochází z latinského *interpretari* – vykládat, tlumočit, překládat, od *interpres*, což byl původně prostředkovatel v obchodním jednání, od toho pak tlumočník či překladatel. Existuje na jedné straně velmi široké pojetí interpretace, které ztotožňuje interpretaci s jakýmkoliv aktem utváření nebo přenášení významu, tedy např. již na úrovni percepční (potom by bylo možné říci, že „interpretujeme, kudy chodíme“). A existuje také specifitější pojetí, podle kterého interpretace je přenos z určitého znakového systému do jiného či do určité význam nesoucí situace, tj. např. z notového zápisu do hry na housle nebo ze scénáře do divadelní inscenace (potom by se dalo říci, že interpretujeme např. v koncertním sále či v divadle).

1.1 Interpretující humanitní či sociální vědy a procesy utváření významu

V této studii provedeme určité zúžení prostoru, v němž bude chápán pojem interpretace. Jednak v tom smyslu, že interpretace bude pojata na platformě, kterou je možné označit jako interpretující humanitní či sociální vědy. A i zde se omezíme na takové disciplíny, které vymezují jako stěžejní téma svého zkoumání (nebo rovinu, na níž se pohybují) „procesy utváření významu“. V práci *Acts of Meaning*¹ vyjadřuje Jerome Bruner myšlenku, že psychologie by se měla zaměřit na způsoby, jakými člověk dává význam své zkušenosti. Podle Brunera by kulturně založená psychologie měla studovat procesy utváření významu. S podobným akcentem se setkáváme také v současných kulturních studiích, kde jsou procesy utváření významu centrálním tématem.²

To, že se v interpretujících humanitních či sociálních vědách pohybujeme na rovině procesů utváření významu, zní poněkud abstraktně, proto bude užitečné prostřednictvím několika otázek letmo konkretizovat, co to v různých případech může znamenat:

- 1) O čem vypovídají příběhy evokované tematickým apercepčním testem?
- 2) O čem vypovídají narativní rozhovory?
- 3) Jaká je funkce aktivní imaginace v psychotherapeutickém procesu?

Studie byla podpořena grantem GA ČR 406/09/2089.

¹ Jerome S. BRUNER, *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1990.

² Chris BARKER, *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál 2006.

- 4) O co jde v případech Freudem popsané dětské hry „fort-da“?
- 5) K čemu jsou dětem pohádky?
- 6) Co je tak přitažlivého na „fantasy“ žánru (ve filmu či v PC hrách)?
- 7) Na čem je založena atraktivita žánrů jako jsou horor, konspirační thriller či melodrama?
- 8) Jaká je funkce metafor v politice či v reklamě?

Tematicky se tyto otázky pohybují ve spektru mezi psychologii a kulturními studii, přičemž všechny lze předefinovat jako otázky zaměřené na procesy (či otázky pohybující se na rovině) utváření významu. Například v tematickém apercipčním testu (TAT) člověk dává význam určitým obrázkům tím, že o nich vypráví příběhy. Podobně vypovídají narativní rozhovory o způsobu, jakým vyprávějí dává význam své zkušenosti. V řadě různých terapeutických škol bereme vážně různé imaginativní výtvořky, jako jsou symboly, metafory či příběhy, a to proto, že v psychoterapii dochází k procesu, kterému Paul Ricoeur říká „sémantická inovace“,³ tj. změna na rovině utváření významu. A podobně by bylo možné z hlediska zkoumání procesů utváření významu předefinovat i ostatní otázky.

1.2 Interpretace jako explikace utváření významu

Položíme-li si otázku: „Jakým způsobem zkoumáme procesy utváření významu?“ potom je možné odpovědět: „Tím, že interpretujeme.“ Přičemž interpretaci lze chápat jako explikaci utváření významu, nebo přesněji řečeno, jako explikaci implicitní složky procesů utváření významu. Zde vycházíme z práce *Making Meaning*,⁴ ve které David Bordwell rozlišil porozumění (či pochopení) na jedné straně – a interpretaci na straně druhé. A odkázal se přitom na tradiční rozlišení mezi *ars intelligendi* a *ars explicandi*.

Porozumění (*ars intelligendi*) je akt dávání (či utváření) významu, který má vždy svojí explicitní a implicitní složku. Tedy význam obvykle není celý dán explicitně, vždy z určitých explicitně daných nápovědí konstruujeme určitou část implicitního významu. Jinými slovy: činíme inference, a to i na percepční úrovni. Etymologie slova inteligence jako „čtení mezi řádky“ je sice pouhou pseudo-etymologií (ve skutečnosti jde o *inter* – *legere* ve smyslu vybírání si toho, co je relevantní), přesto je ale tato pseudo-etymologie

³ Paul RICOEUR, *From Text to Action: Essays in Hermeneutic II*. Londýn: Athlone Press 1991.

⁴ David BORDWELL, *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1989.

užitečná a osvětlující, tj. porozumění je vždy „čtení mezi řádky“, nebo jak říká Bruner,⁵ nachází se „za informací, která je dána“.

Naproti tomu interpretace (*ars explicandi*) je explikací implicitního v utváření významu. To dobře ukazuje etymologie: slovo explikace pochází od latinského *explicare*, tj. vykládat, doslova rozplétat (složeno s předpony *ex* a výrazu *plicare*, doslova splétat, podobného základu jako komplex). Jde tedy o jakési rozvinutí svinutého, o vyslovení nevysloveného, o dopovězení napovězeného. Pouze na okraj podotýkáme, že význam slova explikace se někdy zcela neadekvátně posouvá směrem k významu slova explanace, tj. vysvětlování. Zatímco vysvětlování je v hermeneutické tradici protipólem porozumění – viz Diltheyovo⁶ rozlišení na *verstehen* a *erklären* – je explikace určitým rozvinutím porozumění, tj. interpretace je explikovaným, rozvinutým porozuměním.

Výše naznačený rozdíl mezi porozuměním a interpretací je možné shrnout takto: Zatímco prosté porozumění se obejde bez explikace (můžeme rozumět, aniž bychom vyslovovali nevyslovené, dopovídali napovězené atd.), při interpretaci explikujeme implicitní v utváření významu (kterému v porozumění prostě rozumíme, a stačí nám to).

1.3 Interpretální praxe

Podle Bordwella⁷ je interpretace kognitivní aktivita odehrávající se v určitém sociálně-institucionálním rámci. Přičemž tato aktivita spočívá v činění inferencí z nápovědí či vodítek určitého textu, artefaktu, rozhovoru, pozorování apod. Takto dochází k explikaci implicitního v utváření významu, a to na základě určitých schémat a konvencí. V případě každé interpretální praxe je možné si položit následující otázky:

- 1) Jaké inference činíme?
- 2) Z jakých nápovědí?
- 3) Na základě jakých schémat a konvencí?
- 4) V jakém sociálně-institucionálním rámci?

⁵ Jerome S. BRUNER, *Beyond the Information Given: Studies in the Psychology of Knowing*. New York: Norton 1973.

⁶ William DILTHEY, *Uvedení do vědy duchové*. Praha: Rozhledy – Všehrd 1901.

⁷ BORDWELL, *Making Meaning*.

Příkladem hermeneutické praxe jsou různé podoby biblické exegeze založené na řadě interpretačních konvencí dávajících návod k tomu, jakými inferencemi se pohybovat od náповědí v biblickém textu k jeho různým možným implicitním významům. Jako ilustraci by bylo možné uvést například „čtverý význam písma“, což je interpretační praxe mající dlouhou tradici odvíjející se od stoické interpretace mýtů přes židovskou exegesi (Filón Alexandrijský) až ke kanonickým podobám křesťanského výkladu písma (Origenes, Dante atd.). V této hermeneutické tradici byl vedle významu doslovného, tj. historického, interpretací odkrýván ještě význam alegorický, morální a anagogický (mystický).

V kontextu této studie je podstatné, že v každém z těchto významů šlo o jiné interpretační konvence, a tudíž jiné inference, v rámci jiných schémat. V případě alegorického významu se některá náповěď v písmu chápala jako ilustrace určité pravdy víry. V případě morálního významu se hledaly takové pasáže, tj. takové náповědi v textu, které s sebou nesly určité implikace pro morální jednání. A anagogický či mystický význam vztahoval náповědi písma k určitým nejzazším nadějím (proto anagogický) či Božím tajemstvím (proto mystický). Byla vypracována pravidla, kdy a za jakých podmínek lze považovat pasáž textu za náповěď toho kterého významu; například sv. Augustin (jehož původním vzděláním byla latinská rétorika) stanovil řadu pravidel, kdy je možné sáhnout k jinému než doslovnému, tj. historickému, výkladu, tedy např. tehdy, když je určitá událost v písmu v rozporu s principy víry či morálky. Různé interpretační praxe byly vztaženy k různým institucím a školám (viz např. spor mezi tzv. alexandrijskou a tzv. antiošskou školou).

Podobně by bylo možné ukázat jako případ interpretační praxe např. psychoanalytickou interpretaci snů. Zde již jsme blíže tomu, co se děje v interpretujících vědách zkoumajících procesy utváření významu. Na Freudově⁸ interpretaci snů je obzvlášť dobře vidět, že interpretace je explikace implicitní (zde je možné říci latentní) složky utváření významu. Freudova hermeneutika spočívá v řadě pravidel, jak se pohybovat od náповědí v explicitním (tj. manifestním) snu směrem k implicitní rovině utváření významu (tj. k latentnímu obsahu snu). A v případě psychoanalýzy je také dobře viditelné, že interpretační praxe tu probíhá v poměrně jasně definovaném institucionálním rámci.

⁸ Sigmund FREUD, *Výklad snů*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství 1998.

1.4 Interpretace jako exemplifikace konceptů a teorií

Interpretaci lze chápat jako explikaci implicitní složky procesů utváření významu na základě dat (texty, artefakty, praktiky, pozorování, rozhovory), přičemž tato explikace spočívá v činění inferencí z nápovědí na základě určitých schémat a konvencí. K tomu je třeba přidat ještě toto: Interpretace je zpravidla (v různé míře) také exemplifikací konceptů a teorií. Interpretace by nikdy neměla být pouhou exemplifikací konceptů a teorií. V takovém případě by totiž šlo o pouhé hledání dalších a dalších ilustrací pro určité předem dané koncepty. Ale zároveň je třeba o tomto pólu interpretace vědět. Protože se mu vlastně nelze zcela vyhnout.

Z tohoto hlediska existují dvě mezní podoby. Tou první je interpretace jako tvorba zakotvené teorie.⁹ V takovém případě se interpretace odvíjí víceméně pouze od dat, tj. koncepty a teorie se zde vynořují, emergují. Je však třeba být v tomto smyslu poctivý a umět si přiznat, kdy jde opravdu o tvorbu zakotvené teorie, a kdy si pouze zamlčujeme koncepty a teorie, které ve svém interpretačním konání ilustrujeme, či jinak řečeno, exemplifikujeme. Druhou krajností je výše zmíněná interpretace jakožto pouhá ilustrace předem daných konceptů.

Obě podoby interpretace – explikaci z dat a exemplifikaci konceptů – je možné dobře vidět na již zmíněném případě, známém v literatuře jako dětská hra *fort-da*. Tato hra, popsána na začátku Freudovy studie „Mimo princip slasti“,¹⁰ vypadá následovně: Dítě ve věku půldruhého roku odhazuje předměty (především jakousi dřevěnou cívku s provázkem) s výkřikem *fort* (pryč), nechává je zmizet, aby se s nimi po chvíli radostně shledávalo s výkřikem *da* (tady). A činí tak během nepřítomnosti své matky, což díky této hře celkem dobře snáší.¹¹

Freudova interpretace této hry se objevuje v důležitém momentu vývoje jeho teorie, kdy Freud uvádí na scénu dualitu pudů života (Erotu) a smrti (Thanatu). Hra a její interpretace zde zjevně figurují jako ilustrace, jako exemplifikace Freudovy spekulace. Ale na druhé straně, prostřednictvím této spekulace Freud explikuje cosi velmi podstatného v souvislosti s implicitní složkou procesů utváření významu. Freud říká, že tato hra je velkým kulturním výkonem. Tím, že dítě ve hře inscenuje *mizení a návrat*,

⁹ Anselm STRAUSS – Juliet CORBIN, *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert 1999.

¹⁰ Sigmund FREUD, *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920–1924*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství 1999.

¹¹ *Ibid.*

je schopno se vzdát bezprostředního uspokojování pudů a posunout se na rovinu symbolické reprezentace.

Na Freuda navazuje Jacques Lacan,¹² který tuto hru interpretuje jako průlom na cestě z imaginárního do symbolického řádu. Tento vývojový zlom považuje za zisk znaku, který je schopen reprezentovat při nepřítomnosti svého předmětu, tj. je – řečeno strukturalistickou terminologií – *presencí v absenci*.

Na jiné rovině explikace implicitního (v procesech utváření významu) se pohybuje interpretace z hlediska kognitivní psychologie. Zde je možné explikovat mechanismus mapování struktury (což je velmi obecný výkladový mechanismus kognitivismu), tj. projekci určité relace z jedné oblasti do druhé. To je možné převést na formu proporční analogie: *předmět pryč* se má ku *předmět zpátky* jako *maminka pryč* ku *X*. A toto *X* (jakožto interpretovaný význam herního konání) potom znamená: *Maminka se vrátí*.

A ještě na jiné rovině explikace implicitního se pohybuje interpretace z hlediska narativní psychologie. David Hiles v příspěvku¹³ o narativním obratu v psychologii velice správně říká, že onen velký kulturní výkon, o kterém mluví Freud, spočívá také ještě v něčem jiném. Dítě zde ztvárňuje svou zkušenost prostřednictvím narativní konstrukce (jde se o jakousi *protonaraci*). Těžkou bychom hledali nějakou elementárnější narativní strukturu, než je vyprávění o ztrátě a znovunalezení.

Máme zde tedy čtyři různé interpretace, z nichž každá exemplifikuje jiné koncepty a teorie a explikuje tak jiné aspekty procesů utváření významu.

1.5 Prostor možných výkladových schémat

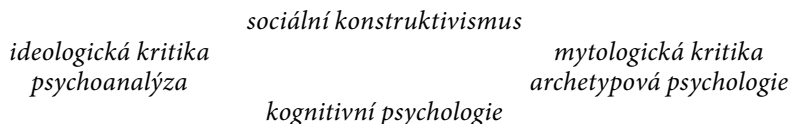
Jako kontext pro následující pojednání o interpretaci v narativním přístupu zde naznačíme určitý prostor možných výkladových schémat, která explikují a zároveň také exemplifikují procesy utváření významu. Tento pomyslný prostor lze znázornit z hlediska dvou dimenzí, jimiž jsou jednak *mentalismus versus kulturalismus*, jednak *hermeneutika podezření versus hermeneutika důvěry*. K těmto dimenzím jsme původně došli analýzou interpretačních perspektiv v oblasti teorie filmu (kde lze najít jak protiklad lacaniánských a jungiánských přístupů, tak protiklad kognitivní psychologie a kulturních studií). Později se ukázalo, že toto schéma může sloužit k orientaci i mimo teorii filmu v dalších oblastech interpretujících humanitních a sociálních věd. Čímž si však nečiníme nárok na obecnou platnost to-

¹² Jacques LACAN, *Écrits: Selection*. Londýn: Routledge 1989.

¹³ David HILES, *The Narrative Turn in Psychology*. Lecture Series. Brno: MU April 2003.

hoto schématu, tj. do navrženého prostoru nelze jednoduše umístit jakékoliv výkladové schéma. A rovněž to neznamená, že by nebylo možné hledat další orientující dimenze.

Pokud do tohoto prostoru umístíme některá výkladová schémata, může to vypadat například takto:

Dimenzi *mentalismus versus kulturalismus* zde představuje na jedné straně kognitivní psychologie, na straně druhé např. sociální konstruktivismus (mohly by zde být i další přístupy: diskursivní psychologie, teorie sociálních reprezentací atd.). Dimenzi *hermeneutika podezření versus hermeneutika důvěry* zde na rovině bližší mentalistickému pólu představuje konflikt interpretací mezi psychoanalýzou a archetypovou psychologií, na rovině bližší kulturalistickému pólu pak konflikt interpretací mezi ideologickou a mytologickou kritikou.

Mentalistická či kulturalistická interpretace představují dvojí směr, kterým se pohybuje explikace procesů utváření významu směrem od dat k exemplifikačním schématům. Jde tedy na jedné straně o pohyb *směrem k myslí*, na druhé straně *směrem ke kultuře*. V pozadí těchto *směrů* interpretace je možné nalézt více či méně vyslovený předpoklad o *kultuře utvářené myslí* na jedné straně, a *myslí utvářené kulturou* na straně druhé. Pokud jde o zmíněné „více či méně“, tak více bývají tyto předpoklady reflektovány a explicitně formulovány v případech přístupů kulturalistických, které se často kriticky vymezují vůči mentalismu kognitivní psychologie.

Jako příklad mentalistické a kulturalistické interpretace lze uvést populární filmové žánry, které lze interpretovat na jedné straně jako mentální modely (mentalismus), na straně druhé jako imaginární řešení sociálních konfliktů (kulturalismus). V případě interpretace filmových žánrů jakožto mentálních modelů můžeme explikovat určité vzorce přesvědčení, přání a záměrů (možno říct také kognitivně-emocionálně-volní vzorce). Ilustrativním příkladem jsou např. žánry konspiračního thrilleru či melodramatu. Mentalistická interpretace zde spočívá v explikaci implicitního mentálního (intencionálního) modelu, který lze (podle pravidel kognitivismu) převést na určitý kalkul. Například v případě žánru melodramatu může interpretace spočívat v explikaci kalkulu, na nějž lze převést mentální model jakožto

vzorec tvořený především dvěma emocemi (dojetí nad ušlechtilostí a lítost nad ztrátou), které takřikajíc utvářejí význam tohoto žánru.¹⁴

Blíže k pólu kulturalismu má interpretace, která chápe filmové žánry jako sociodramata. Jestliže interpretujeme populární filmové žánry jako sociodramata, potom se proces explikace pohybuje podstatně jiným směrem než v předcházejícím případě. Vivian Sobchack¹⁵ originálním způsobem interpretuje klasické hollywoodské filmy jako jakési kolektivní sny, které (podobně jak mýty podle Lévi-Strausse) imaginárně, rituálně řeší určité sociální protiklady. Interpretace jakožto explikace implicitního v utváření významu zde spočívá v identifikaci určitých sociálních protikladů konstituujících jednotlivé žánry. Jako příklad lze uvést western, který je vystavěn na protikladu osobního kódu morálky versus legalizovaného, morálního kódu institucí zákona. Jiným příkladem je klasický muzikál, ve kterém lze explikovat protiklad „individuální výraz touhy *versus* společenská potřeba její domestikace v instituci manželství“.¹⁶

Dimenze hermeneutika podezření versus hermeneutika důvěry v sobě obsahuje obecné předpoklady týkající se utváření významu a možnosti jeho explikace. Výrazný rozdíl je již v tom, jak je chápána povaha explicitního (tj. vodítek), které se nabízí interpretaci. Zjednodušeně řečeno: v případě hermeneutiky podezření je explicitní vyjádření chápáno jako maskování či zašifrování, naproti tomu v případě hermeneutiky důvěry jako zjevování a ukazování.

Toto téma uchopil v řadě svých prací hermeneuticky orientovaný filosof Paul Ricoeur.¹⁷ Hermeneutika podezření (představovaná velkými mistry podezření, jako byli Marx, Nietzsche či Freud) spočívá v postoji podezření vůči lstím různého druhu a v demaskování iluzí. Naproti tomu hermeneutika důvěry (jejímž představitelem je podle Ricoeura např. Mircea Eliade) spočívá v postoji důvěry ve zjevování smyslu, který se obrací na člověka. Zatímco hermeneutiky důvěry jsou většinou v určité míře antropocentrické (event. logocentrické), v hermeneutikách podezření je většinou akcentována jiná rovina, např. rovina makro-sociální nebo ekonomická či například

¹⁴ Vladimír CHRZ, *Možnosti narativního přístupu v psychologickém výzkumu*. Praha: Psychologický ústav AV ČR 2007.

¹⁵ Vivian SOBCHACK, „Filmové žánry: mýtus, rituál a sociodrama.“ *Sborník filmové teorie I*. Praha: Český filmový ústav 1991, s. 139–149.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Paul RICOEUR, *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven: Yale University Press 1970; Paul RICOEUR, *The Conflict of Interpretation*. Evanston: Northwestern University Press 1974.

ekonomie pudů. Podle Ricoeura hermeneutika důvěry s určitou nutností spěje k zvěcnění a odcizení, zde pak nastupuje hermeneutika podezření, která zase vede k redukci (jak dobře naznačuje již slovo „podezření“, tj. pohled takřkajíc „odspoda“, ať již se zaměřuje na pudy či na ekonomické faktory). Obě hermeneutiky se tedy navzájem potřebují (určitou analogii zde poskytuje zrakové vnímání, kde různý úhel pohledu obou očí vede ke vnímání hloubky skutečnosti).

Tuto dvojí hermeneutiku je možné letmo ilustrovat na příkladu Freudova a Jungova způsobu interpretace imaginativních výtvorů, pro přehlednost se zde omezíme na interpretaci snů. Jakým způsobem je například Freudova hermeneutika explikací implicitního v procesech utváření významu? Slovo výklad zaznívá již v názvu stěžejního díla *Výklad snů*.¹⁸ Vůči snové imaginaci je zaujat postoj podezření. Jsou zde identifikovány mechanismy snové práce (zhuštění, přesunutí, názorná reprezentace, druhotné zpracování), které představují procesy utváření významu, jimiž dochází k zamaskované reprezentaci vytěsněných obsahů. Proces interpretace je zde explikací spočívající v demaskování těchto mechanismů.

Jinak je tomu v případě Jungovy interpretace, která je ilustrativně podána v jeho práci *Snové symboly individuálního procesu*.¹⁹ Zde je vůči snové imaginaci, a vůči imaginaci obecně, zaujímán postoj důvěry. Základním východiskem je zde chápání procesu individuace jako procesu utváření významu, ve kterém se skrze symbolickou imaginaci hlásí o slovo celek psychického. Interpretace jakožto amplifikace je explikací (rozvinutím) symbolického potenciálu imaginativních výtvorů. Tedy jak u Freuda, tak také u Junga spočívá proces interpretace v explikaci implicitního v procesech utváření významu, přičemž podstatný rozdíl lze vidět v rámci dimenze hermeneutika podezření versus hermeneutika důvěry.

Na jiné úrovni, blíže kulturalistickému pólu, nacházíme spor obou hermeneutik v konfliktu interpretací mezi ideologickou²⁰ a mytologickou²¹ kritikou. Ideologická kritika spočívá v explikaci ideologické konstrukce, tj. určitého systému hodnot a přesvědčení, které se *halí do hávu přirozenosti*. Naproti tomu mytologická kritika spočívá v explikaci mytologické

¹⁸ FREUD, *Výklad snů*.

¹⁹ Carl Gustav JUNG, *Snové symboly individuálního procesu*. Výbor z díla V. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka 1999.

²⁰ Viz Louis ALTHUSSER, „Ideology and Ideological State Apparatuses.“ In: *Lenin and Philosophy*. Londýn: New Left Books 1971; Stuart HALL, „Znovunalezení ‚ideologie‘: Návrat potlačeného zpět do mediálních studií.“ *Mediální studia*, roč. 2, 2007, č. 1, s. 68–77.

²¹ Northrop FRYE, *Words with Power*. Toronto: Viking 1991.

konstrukce, tvořené prvky jako jsou *arché*, *aschatos*, primární zájmy či metaforický přesah.²²

1.6 Dilemata interpretace

Výše byly uvedeny některé souřadnice, v jejichž rámci se odehrává interpretační konání. Základní souřadnice je dána tím, že interpretace je pohybem k implicitním významovým strukturám, kterýžto pohyb se odehrává mezi explicitními daty a exemplifikujícími koncepty. Tento pohyb se může odehrávat ve dvojnásobném směru, jednak směrem k individuální mysli, jednak směrem ke kultuře. Přičemž explicitní data mohou být chápána z dvojí perspektivy: v případě hermeneutiky podezření jako maskování a zašifrování, v případě hermeneutiky důvěry jako zjevování a ukazování.

Tím však výčet dilemat interpretace a jejich souřadnic nekončí. Dalšími tradičními souřadnicemi interpretačního konání jsou vzájemná podmíněnost částí a celku, obsahu a formy a také struktury a funkce. Tyto tři polarity budou diskutovány v další části této studie v souvislosti s interpretací v narativním přístupu. Na tomto místě je možné předběžně uvést řadu základních dilemat interpretace, jejichž řešení představuje narativní přístup. Tato dilemata lze zformulovat následovně:

- 1) Odvíjet interpretaci od dat, či od exemplifikačních schémat?
- 2) Směřovat interpretaci k jedinci, či ke kultuře?
- 3) Z perspektivy podezření, či důvěry?
- 4) Vycházet z částí, či celku?
- 5) Zaměřit se na obsah, či formu?
- 6) Akcentovat strukturu interpretovaného (text), a nebo jeho funkci (kontext)?

2. Co je to narativní přístup?

Aby bylo možné ukázat narativní přístup jako řešení interpretačních dilemat, je třeba nejprve pojednat o tom, co znamená v interpretujících humanitních či sociálních vědách (s akcentem na psychologii) zkoumat narativně. Narativní přístup neznamená pouze to, že naše data jsou narativní povahy,

²² Vladimír CHRZ, „Jak lze kriticky rozumět současné fantasy kultuře.“ In: PERJÁNOŠOVÁ, M. – MASARYK, R. – LÁŠTICOVÁ, B. (eds.), *Kvalitativny výskum vo verejnom priestore*. Bratislava: Human Communication Studies 2008, s. 117–122.

i když tomu tak obvykle bývá. Rovněž nespočívá narativní výzkum pouze v tom, že takříkajíc *povídáme*, spíše než-li *počítáme*, i když i to bývá obvykle pravdou. Podstatou narativního výzkumu je především určitá perspektiva, jejíž povahu bude nejprve užitečné vyjasnit.

2.1 Narativní perspektiva

To, co v daném typu výzkumu děláme, je vždy výrazem zvolené perspektivy. V narativním výzkumu nahlížíme na zkoumanou skutečnost z hlediska narativní perspektivy. Naše pojmy, hypotézy či přístupy jsou konstituovány určitými perspektivami, které často spočívají v tom, že na zkoumanou skutečnost nahlížíme skrze určitou metaforu. Díváme-li se na skutečnost například z hlediska metafory stroje, pak můžeme spatřit něco jako mechanismy fungování, podobně díváme-li se z hlediska metafory organismu, potom můžeme vidět něco jako účelně zaměřený celek atd. Je důležité neztrácet ze zřetele toto „něco jako“ a nebrat zvolené metaforické perspektivy (ani to, co skrze ně vidíme) doslova.

Co to znamená, přijmeme-li jako perspektivu metaforu vyprávění či příběhu? Každá metaforická perspektiva něco osvětluje a něco zakrývá, či takříkajíc na něco zaostřuje. Tímto způsobem je možné říci, že narativní perspektiva zaostřuje na prožívanou biografickou zkušenost a její význam. Tato perspektiva umožňuje vidět, že souvislost, směřování a celkový tvar prožívaného života jsou tvořeny figurami a zápletkami příběhů, které žijeme či které vyprávíme.

Narativní psychologové se domnívají, že narativní perspektiva je lidské a sociální realitě přiměřenější a náležitější než v psychologii stále ještě dominující perspektiva mechanická. Podle Sarbina²³ je vyprávění příběhů organizujícím principem lidské psychiky. Je důležité si uvědomit, že Sarbin nám tímto neříká, jak se to s psychologickou realitou ve skutečnosti má. Zde je pouze řečeno, že přijmeme-li vyprávění či příběh jako perspektivu pohledu, pak se nám v této perspektivě může člověk jevit jako bytost myslící, prožívající a jednající z hlediska příběhů. Narativní přístup tedy od samého počátku říká, že realita, se kterou na základě své perspektivy zachází, je realitou konstruovanou, podobně jako reality konstruované z jiných (často nerefektovaných) perspektiv.

²³ Theodor R. SARBIN, „The Narrative as Root Metaphor for Psychology.“ In: SARBIN, T. R. (ed.), *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger 1986, s. 3–21.

Výchozím předpokladem narativního přístupu je chápání narativní konstrukce jako principu struktury zkušenosti. Skrze svou narativní organizaci dostává život tvar, řád, souvislost, směřování a smysl. Prostřednictvím narativní konstrukce je život ztvárněn a současně také interpretován. To znamená, že chceme-li se jako výzkumníci něco dozvědět o tom, jaký význam dává člověk své zkušenosti či svému životu, potom je třeba se zaměřit na způsob jejich narativní struktury.

2.2 Vyprávění a zkušenost

Vydeme-li z výše učiněného závěru, že narativní výzkum by se měl zaměřit na způsob, jakým je prostřednictvím narativní konstrukce dáván zkušenosti či životu význam, potom je třeba zodpovědět následující otázku. Co je vlastně ztvárněno prostřednictvím narativní konstrukce? Pouhé vyprávění o životě? A nebo život sám? S tím souvisí ještě další otázka: Co můžeme jako výzkumníci vyvozovat z empirického materiálu narativní povahy, který je nám k dispozici? V první otázce se zaměřujeme na to, jakým způsobem chápat předpoklad, že vyprávění strukturuje zkušenost či ztvárňuje život. Tedy: vyprávíme život, nebo žijeme vyprávění? Je to pouze tak, že tomu, co žijeme, můžeme případně dodatečně dát také formu vyprávění?

Jedna z možných odpovědí na tuto otázku říká, že existuje cosi jako primárně prožitková úroveň zkušenosti, která může či nemusí být reflektována. Případná reflexe pak může najít výraz ve slovech, jež mohou být eventuálně zformována do podoby vyprávění. Primární, původní zkušenost je chápána jako přirozený postoj, ve kterém jedinec ve svých percepcích ještě není vyčleněn z okolního světa. Jakákoliv verbalizace včetně vyprávění je tedy čímsi dodatečným a odvozeným. Takovéto pojetí v sobě nese stopy fenomenologické tradice (Husserl, Merleau-Ponty) a v širším smyslu také tradice empiristické či senzualistické, podle nichž zkušenost je ve svém základě čímsi percepčním či *quasi*-percepčním. Propracovanou a široce použitelnou podobu takového chápání vztahu vyprávění a života představuje pojetí úrovně reprezentace zkušenosti, se kterým pracují Riessman²⁴ nebo Čermák s Lindénovou²⁵ a další autoři.

²⁴ Catherine K. RIESSMAN, *Narrative Analysis*. Londýn: Sage 1993.

²⁵ Ivo ČERMÁK – Jitka LINDÉNOVÁ, *Povolání herec: kritické momenty v pracovním životě herců*. Brno: Větrné mlýny – Psychologický ústav AV ČR 1999.

Jinou alternativu řešení vztahu života a vyprávění s sebou přináší radikální obrat k jazyku, diskursu či textu.²⁶ Jde o řadu pojetí, která považují za bezpředmětné rozlišování mezi zkušeností a jejím jazykovým vyjádřením, tj. mezi životem a vyprávěním. Jako text či diskurs je zde chápáno nejen vyprávění samotné, ale také ten, kdo vypráví, i to, o čem se vypráví, tedy osoby, jejich jednání a prožívání, události, věci, historické a kulturní souvislosti a podobně. Logika textu, diskursu či narativní konstrukce je v takovémto pojetí rozšířena na realitu života a prožívajícího subjektu.²⁷ Život sám je textem, diskursem či vyprávěním, zkušenost sama má narativní strukturu.

Určitý kompromis představuje pojetí Paula Ricoeura²⁸ navazující na hermeneutickou tradici (Heidegger, Gadamer). Také zde se předpokládá, že život dostává význam skrze své narativní ztvárnění a že nikoliv pouze vyprávění o životě, ale také život sám má svoji narativní strukturu. V žitém vyprávění i ve vyprávěném životě však cosi přichází ke slovu. Hermeneutické pojetí předpokládá, že život má také svou přednarativní strukturu. Podle Ricoeura spočívá tato přednarativní rovina zkušenosti především v určitém předporozumění řádu lidského jednání. Člověk je zasazen do života jakožto jednající bytost vždy se již vyskytující v prostoru určitých okolností, motivů, cílů, aktérů, interakcí a výsledků. V prostoru těchto daností, do nichž je vržen, se člověk jakožto (alespoň v určité míře) svobodná a odpovědná bytost aktivně rozvrhuje. Porozumění životu je rozvrhem,²⁹ který je prováděn prostřednictvím narativní konstrukce.³⁰ Člověk je bytostí odpovídající na výzvy situací, v nichž si život žádá, aby byl ztvárněn jako dobrý příběh, který dává smysl.

²⁶ John SHOTTER – Kenneth J. GERGEN (eds.), *Texts of Identity*. Londýn: Sage 1989; Viera BAČOVÁ, „Osobná identita – konštrukcie – text – hľadanie významu.“ In: ČERMÁK, I. – HŘEBÍČKOVÁ, M. – MACEK, P. (eds.), *Agrese, identita, osobnosť*. Brno – Tišnov: Psychologický ústav AV ČR Brno – SCAN 2003, s. 201–214; Zdeněk KONOPÁSEK, „Text a textualita v sociálních vědách. Druhá část: metodologická motivace.“ *Biograf*, roč. 1996, č. 8, s. 9–23.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Paul RICOEUR, *Time and Narrative*. Vol. I. Chicago: University of Chicago Press 1984; Paul RICOEUR, *From Text to Action. Essays in Hermeneutic II*. Londýn: Athlone Press 1991.

²⁹ Martin HEIDEGGER, *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH 1996.

³⁰ RICOEUR, *Time and Narrative*.

2.3 Povaha narativních dat

Máme tedy – v podobě autobiografických vyprávění – v rukou něco, co je výrazem života samého, nebo jen jakousi povrchovou a umělou reprezentaci zkušenosti, která zůstává skryta za touto reprezentací? Z výše uvedeného vyplývá, že vyprávění a zkušenost nelze beze zbytku ztotožňovat. Na druhé straně, pro narativně orientovaného výzkumníka je vyprávění o životě tím hlavním, co má. Proto mu nezbývá než důvěřovat, že autobiografická vyprávění jsou alespoň v určité míře výrazem způsobu, jakým zkoumané osoby dávají význam své zkušenosti a svému životu. Současně je však třeba si uvědomovat, že každé vyprávění je také výrazem situace a kontextu, v němž je produkováno. Jde vždy o konstrukci dílčí, o jednu z mnoha možných verzí ztvárnění života.³¹ Bylo řečeno, že narativní konstrukcí člověk odpovídá na výzvy situací. Proto je třeba brát v úvahu, jaké specifické výzvy představuje pro vyprávějící kontext dané výzkumné situace.

V rámci narativní psychologie lze rozlišit řadu přístupů lišících se svým důrazem na kontextovost výzkumných dat. Na jedné straně je pojetí McAdamse,³² který má blíže k tradiční psychologii osobnosti a který předpokládá, že za dílčími kontexty výzkumných situací je cosi stejného v různém, a že tedy zkoumaná osoba přichází do výzkumné situace se svým životním příběhem. Na druhé straně sociálně-konstruktivistická pojetí³³ odmítají jít ve svých předpokladech za kontexty jednotlivých diskursivních situací, ve kterých vyprávějící narativně konstruuji své pozice.

Stěžejní metodou narativní psychologie je rozhovor. V případě „narativního rozhovoru“ je strukturující aktivita výzkumníka omezoována na minimum, tj. je zde vytvářen prostor pro spontánní strukturaci respondentovy zkušenosti.³⁴ Takto je umožněno, aby si zkoumaná osoba takřikajíc řekla to své. Na druhé straně je však třeba zdůraznit, že narativní rozhovor má participační a dialogickou povahu.³⁵ To znamená, že výzkumník se nezba-

³¹ Ivo ČERMÁK, „Myslet narativně: Kvalitativní výzkum ‚on the road‘.“ In: ČERMÁK, I. – MIOVSKÝ, M. (eds.), *Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Sborník z konference. Brno – Tišnov: Psychologický ústav AV ČR Brno – SCAN 2002, s. 11–25.

³² Dan P. McADAMS, „The Development of a Narrative Identity.“ In: BUSS, D. M. – CANTOR, M. (eds.), *Personality Psychology*. New York: Springer 1989; Dan P. McADAMS, *The Stories We Live By: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: William Morrow 1993.

³³ Bronwyn DAVIS – Rom HARRÉ, „Positioning: The Discursive Production of Selves.“ *Journal for the Theory of Social Behaviour*, roč. 20, 1990, č. 1, s. 43–63.

³⁴ Fritz SCHÜTZE, „Narativní interview ve studiih interakčního pole.“ *Biograf*, roč. 1999, č. 20, s. 33–51.

³⁵ ČERMÁK, „Myslet narativně.“

vuje odpovědnosti za spolu-konstrukci a spolu-interpretaci takto získaného autobiografického vyprávění.

2.4 Výzkum jako narativní rekonstrukce významu

Přijali jsme předpoklad, že význam zkušenosti a života je strukturován narativně a je nám přístupný skrze určitou konkrétní, dílčí podobu této narativní struktury, tj. skrze autobiografické vyprávění získané v kontextu výzkumného rozhovoru. V tomto vyprávění je život ztvárněn a interpretován; k tomu nyní přistupuje ztvárnění a interpretace ze strany výzkumníka. Narativní výzkum je možné chápat jako interpretaci interpretace, jako rekonstrukci konstrukce či jako převyprávění vyprávění. Vyprávěný život by měl být interpretován z hlediska významů, které mu ve své konstrukci dávají vyprávějíci. Postihnout takové dávání významu životu znamená zaměřit se na způsob jeho narativní struktury. Narativní výzkum je tedy rekonstrukcí způsobu vytváření významu narativními prostředky.

V čem spočívá tato rekonstrukce? Zde je možné zaměřit se na techničtější aspekty tvorby významu. Z tohoto hlediska začíná výzkumníková rekonstrukce již zmíněnou spolu-konstrukcí v rámci narativního rozhovoru, pokračuje způsobem zaznamenání, prepisem, redukcí a řadou dalších kroků, které vedou k vytvoření výzkumníkového textu, do jehož rámce jsou obvykle vloženy vybrané pasáže rozhovoru. Takto vzniklý text pak může pokračovat v dialogu, jímž začal, tj. vrátit se ke zkoumané osobě a vystavit se tak korekci a zpětné vazbě její interpretace. V rámci (užitečného a potřebného) popisu této techničtější stránky se ale někdy ztrácí logika či pojmová osnova narativní rekonstrukce.

Co je tedy podstatou výzkumníkového převyprávění narativity? Výzkumník se prostřednictvím převyprávění snaží uchopit, předvést a zvýraznit struktury dávání významu zkušenosti jako struktury narativně konstruované. Toto převyprávění či tato rekonstrukce jsou výrazem skutečnosti, že na zkoumaný materiál je nahlíženo z perspektivy narativní metafory. Perspektiva této metafory, jak již bylo naznačeno, umožňuje vidět za růzností lidských přání a záměrů jednotu příběhu. Umožňuje vidět subjekty autobiografických vyprávění jako jednající postavy pohybující se v prostoru a v čase, jako aktéry a příjemce akcí druhých. Umožňuje vidět, že lidská přání a záměry dostávají svou podobu a tvar prostřednictvím dějových souvislostí, zápletek a figur, od nichž život odvozuje svoji kontinuitu, směřování a smysluplnost. Umožňuje vidět vyprávějíci jako subjekty reflexe schopné ztvárňovat život z určitých hledisek. A v neposlední řadě umožňuje vidět akt dávání významu jako dialogický proces.

Je-li podstatou výzkumu rekonstrukce prováděná z narativní perspektivy, potom je namísto otázky: Jakými kritérii platnosti lze poměřovat hodnotu výsledků tohoto typu výzkumu? Základní metafora narativního přístupu napovídá, že pravda tohoto typu výzkumu je pravdou konstruovanou. Pravda narativního výzkumu, stejně tak jako každého jiného výzkumu, je lokální pravdou textu konstruovaného v určitém specifickém kontextu. V narativní metafoře je vzorem, skrze který pohlížíme na zkoumanou skutečnost, dobrý příběh. Tuto metaforu můžeme vztáhnout také na výzkum samotný. Potom se dobrý příběh nabízí jako vzor či kritérium výzkumu. Co by uplatnění takového kritéria znamenalo? Platnost výsledků výzkumu by v takovém případě spočívala v přesvědčivosti a důvěryhodnosti zjištění.³⁶ Narativní výzkum (především jeho výsledná prezentace v textu) by měl přesvědčovat tím, čím nám jakožto lidským bytostem naše zkušenost a náš život dávají smysl, tedy svojí koherencí a směřováním, celkovou podobou a tvarem, kontextem, dynamikou, časovým a prostorovým rozvržením, dialogičností či dramatičností.

3. Narativní přístup jako řešení interpretačních dilemat

V uvedeném kontextu je nyní možné ukázat, jakým způsobem umožňuje narativní přístup řešit jednotlivá interpretační dilemata.

3.1 Mezi explicitními daty a exemplifikačními schématy

Jakým způsobem řeší narativní přístup dilema týkající se odvíjení interpretace, (tj. explifikace implicitních významových struktur) na jedné straně od explicitních dat, na druhé straně od exemplifikujících konceptů? Lze říci, že narativní přístup nás chrání před dvojným úskalím. Jednak před tím, že ustrneme na povrchu explicitních dat, tj. tento přístup nás svojí povahou vede k implicitním narativním strukturám dávání významu. Je tomu tak proto, že narativita jako taková spočívá v činění inferencí – *myslíme z hlediska příběhů*.³⁷ Příběh je formou myšlení, je způsobem, jakým jdeme za informace, které jsou dány. Ještě jinak řečeno, příběh je způsobem, jakým explicitně vyjádřené poukazuje k implicitnímu. Samotná narativní forma si tedy do jisté míry říká o určité způsoby interpretace. Na otázku, co nás opravňuje k takovému a takovému způsobu interpretace, je tedy možné (alespoň zčásti) odpovědět: narativní forma ztvárnění interpretovaného.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Gregory BATESON, *Mysl a příroda: nezbytná jednota*. Praha: Malvern 2006.

Přestože však samotná narativní forma ztvárnění zkušenosti či jednání nás vede k implicitním významovým strukturám, a vyznačuje tak určitý prostor možností, zároveň nechává otevřené, pro jaká výkladová schémata se na základě těchto implicitních struktur rozhodneme. Tedy tento přístup nás určitým způsobem chrání jak před ustrnutím na povrchu explicitního, tak také před tím (a to je druhé úskalí), abychom už předem věděli, jaké koncepty a teorie budeme ilustrovat, tj. exemplifikovat. Tím, že při interpretaci respektujeme povahu narativní formy, můžeme být schopni smířit dva zdánlivě neslučitelné požadavky, „na jedné straně pokorně naslouchat a zajistit textu co možná největší autonomii, a na druhé straně vstoupit do jeho předmětného pole interpretačním vzorcem.“³⁸

Při výzkumu hodnotového a normativního aspektu lidské zkušenosti můžeme například narážet na určitý rozpor mezi explicitním vyjádřením hodnot a přesvědčení (zjistitelnými např. dotazníky) a jejich implicitními, žitými podobami. Což může vést ke konstatování pro výzkum nepřekonatelného rozporu mezi tím, co člověk takřkajíc *káže* na jedné straně, a co *žije* na straně druhé. Narativní přístup zde dává tuto možnost: Ve vyprávění (v jeho narativní struktuře) je ztvárněn určitý systém hodnot a přesvědčení (v čem je potíž, oč v životě běží, co je dobré, oč má cenu usilovat, jak je správné jednat), a to z podstatné části implicitně. Co to znamená? Prostřednictvím narativní konstrukce vyprávění zhodnocuje určité cíle a zdůvodňuje či ospravedlňuje jednání k těmto cílům vedoucí. Moralita příběhů je vždy zčásti explicitní (a už nikdy Jeskyňkám neotevřel), z podstatné části implicitní, přesto však interpretací dosažitelná. Takto byly např. hodnoty a přesvědčení dospívajících zkoumány skrze fiktivní a autobiografická vyprávění.³⁹

Komplexnější způsob řešení tohoto dilematu byl realizován při interpretaci divadelní hry Sarah Kaneové *Psychóza ve 4:48*, kterou její autorka napsala krátce před tím, než spáchala sebevraždu. První krok této interpretace spočíval v identifikaci implicitní narativní struktury, tj. pohybu na osách *lyrika – drama a romance – ironie*. V tomto kroku byl nástrojem interpretace pohyb na rovině žánru zkoumaného textu. Na základě toho byl proveden druhý krok, jímž byla interpretace z hlediska dvou konfliktních teoretických perspektiv, pojetí J. Lacana (hermeneutika podezření) na jedné

³⁸ Ivo ČERMÁK, „Narativně orientovaná analýza.“ In: BLATNÝ, M. (ed.), *Metodologie psychologického výzkumu: Konsilience v rozmanitosti*. Praha: Academia 2006, s. 105.

³⁹ CHRZ, *Možnosti narativního přístupu*.

straně, a J. Hillmana (hermeneutika důvěry) na straně druhé.⁴⁰ Interpretace tedy nejprve pozorně naslouchala textu (jeho žánrové struktuře), a teprve na základě toho vstoupila do předmětného pole odpovídajícími interpretačními vzorci.⁴¹

3.2 Mezi jedincem a kulturou

Když analyzujeme narativní struktury nějakého textu, artefaktu či rozhovoru, nemusíme být ještě rozhodnuti, zda se budeme při explikaci procesů utváření významu pohybovat směrem k výkladovým schémátům na rovině mysli či kultury. Opět se tedy můžeme zpočátku nechat vést narativní strukturou zkoumaného textu, která nám může otevřít určitý prostor možností „mezi jedincem a kulturou“. Tento prostor možností je možné ukázat na příkladu narativního přístupu ke zkušenosti vážného onemocnění. Narativní přístup k nemoci vychází z předpokladu, že vyprávění není jen prostředkem sdělení zkušenosti nemoci, ale také způsobem, jakým je tato zkušenost strukturována. Vyprávění umožňuje dát nemoci význam, a to jak na rovině individuální zkušenosti, tak také na rovině určitého sociálního a kulturního zarámování.⁴² Vyprávění umožňuje *dávat hlas* lidskému utrpení⁴³ a reformulovat identitu tváří v tvář změněným životním podmínkám, které s sebou nemoc přináší.⁴⁴

Podle A. W. Franka⁴⁵ každá nemoc (zvláště pak nemoc vážná a život ohrožující) přerušuje životní souvislost. V odpověď na toto přerušení člověk koná určitou biografickou práci, tj. konstruuje *vyprávění nemoci*. Frank popisuje několik typů žánrových konfigurací, jimiž člověk odpovídá na situaci nemoci: restituční vyprávění, vyprávění chaosu a vyprávění hledání. V souvislostech této studie se lze omezit pouze na restituční vyprávění nemoci. Toto vyprávění je dáno očekáváním v návrat zdraví, které je chápáno jako

⁴⁰ Ivo ČERMÁK – Vladimír CHRZ, „Případ Sarah Kaneové a Psychóza ve 4:48: regrese, ironie a suicidium.“ In: MIOVSKÝ, M. – ČERMÁK, I. – CHRZ, V. (eds.), *Umění ve vědě a věda v umění: Metodologické imaginace*. Praha: Grada 2010, s. 233–255.

⁴¹ ČERMÁK, „Narativně orientovaná analýza.“

⁴² Lars Christer HYDÉN, „Illness and Narrative.“ *Sociology of Health & Illness*, roč. 19, 1997, č. 1, s. 48–69.

⁴³ Arthur KLEINMAN, *The Illness Narratives: Suffering, Healing and the Human Condition*. New York: Basic Books 1988.

⁴⁴ Cynthia M. MATHIESON – Hendaikns J. STAM, „Renegotiating Identity: Cancer Narratives.“ *Sociology of Health & Illness*, roč. 17, 1995, č. 3, s. 283–306.

⁴⁵ Arthur W. FRANK, *The Wounded Storyteller: Body, Illness, and Ethics*. Chicago: Chicago University Press 1995.

normální stav. V příběhu tohoto typu je hlavním aktérem „medicína“, ať již lékař, či léčebné prostředky. Způsob aktérství, který toto vyprávění nabízí nemocnému, spočívá v tom, aby *bral svou medicínu, podstupoval lékařské zákroky a lepší se*. Restituční vyprávění ztvárňuje přerušení představované nemoci jako cosi přechodného a dočasného.⁴⁶

Ve výzkumu zaměřujícím se na zkušenost rakovinového onemocnění⁴⁷ jsme konstatovali, že restituční vyprávění (které lze parafrázovat slovy *to zas bude dobrý*) může být motivováno na několika rovinách. Tento žánr ztvárňující zkušenost nemoci je možné chápat jako nástroj zprostředkovávající motivy určitého systému činnosti v rámci zdravotnictví (medicínsko-průmyslového komplexu). Člověk trpící rakovinou tak (do jisté míry) ztvárňuje svoji zkušenost v intencích tohoto systému. Restituční ztvárnění nemoci však může být motivováno také kontextem komunikační interakce (to, že *to zas bude dobrý*, zpravidla vyjadřujeme v určitém – a nikoliv jiném – interpersonálním kontextu). A v neposlední řadě je restituční ztvárnění nemoci motivováno také na rovině individuální dynamiky. Ztvárnění rakovinového onemocnění jako něčeho, co *zas bude dobrý*, se tedy odehrává jak v intencích individuálních, tak také interakčních a sociálně-systémových. Opět zde můžeme vidět, že narativní přístup nám – tím, že identifikujeme narativní strukturu – umožňuje pohybovat se relativně volně mezi exemplifikačními schématy jak na rovině jedince, tak také na rovině interpersonální a sociální.

3.3 Mezi hermeneutikou podezření a hermeneutikou důvěry

Spektrum možností narativní interpretace v rámci dimenze hermeneutika podezření versus hermeneutika důvěry úzce souvisí s tím, jakým způsobem chápeme potenciál narativní formy reprezentovat individuální a kolektivní zkušenost v její úplnosti. Krajiní podobu postoje podezření najdeme v některých podobách psychoanalýzy a ideologické kritiky. Podle Freuda⁴⁸ lze narativní formu (jakožto tzv. druhotné zpracování) snu chápat jako jednu z podob mechanismů snové práce, jejichž účelem je zamaskované vyjádření vytěsněného. Podobně vidí ideologická kritika⁴⁹ narativní formu jako způsob, jakým může docházet k naturalizaci sociálních kontradikcí a konfliktů.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Vladimír CHRZ – Ivo ČERMÁK – Veronika PLACHÁ, „Porozumění zkušenosti nemocných rakovinou prsu: narativní přístup.“ *Československá psychologie*, roč. 50, 2006, č. 6, s. 507–521.

⁴⁸ FREUD, *Výklad snů*.

⁴⁹ HALL, „Znovunalezení ‚ideologie‘.“

Z těchto hledisek je nejenom explicitní, ale i implicitní narativní struktura povrchem maskujícím něco jiného, co se skrývá za formou vyprávění a co je potřeba interpretací dešifrovat a odkrýt.

Jinou podobu podezření vůči narativní formě ztvárnění zkušenosti představují autoři jako Sartwell⁵⁰ či Berryá,⁵¹ podle kterých narativní forma redukuje, omezuje lidskou zkušenost na hledisko hrdiny, tj. ega, a jeho lineární, vysvětlující, moralizující perspektivu. Sartwell označuje příběh jako *normalizující stroj*. Protože však lidskou zkušenost v její úplnosti nelze takto znormalizovat, dochází k tomu, že podstatná část této zkušenosti zůstává mimo narativní ztvárnění. Podle Berryové část lidské zkušenosti nepotřebuje ani tak narativní formu, ale potřebuje zastavení, jakožto synchronně rezonující strukturu imaginativního modu.

S Berryovou částečně koresponduje smířlivější kritika a korekce omezeného pojetí narativity, která vychází z Gastona Bachelarda⁵² a kterou v návaznosti na něho rozvinul David Miller.⁵³ Podle těchto autorů problém není v narativitě jako takové (jak se domnívá např. Sartwell), ale v našem omezeném chápání a užívání narativity. Příběhy nespočívají pouze v lineárním syntagmatu zápletky. Příběhy, které se nás dotýkají, tj. které vzbuzují odezvu v lidské mysli, mají podle uvedených autorů vedle diachronního rozměru lineárního syntagmatu ještě jeden rozměr navíc, a tímto rozměrem je synchronní rozměr obrazu.

Podezření či důvěra týkající se možností narativity reprezentovat lidskou zkušenost v její úplnosti souvisí s tím, jak široce (či hluboce) narativitu chápeme. Perspektivu důvěry nacházíme ve výrazné podobě u archetypové psychologie⁵⁴ a mytologické kritiky,⁵⁵ které jako stěžejní podobu ztvárnění individuální i kolektivní zkušenosti chápou mytickou narativitu. Podle Frye lze mytologický (imaginativní) modus ztvárnění zkušenosti chápat jako vztažení lidské zkušenosti k počátkům (ve smyslu původu – *arché*) a koncům (ve smyslu nejzazších lidských možností – *eschatos*). Na rozdíl

⁵⁰ Crispin SARTWELL, *End of Story: Toward an Annihilation of Language and History*. Albany: State University of New York Press 2000.

⁵¹ Patricia BERRY, *Echo's Subtle Body: Contributions to an Archetypal Psychology*. Dallas: Spring Publications 1982.

⁵² Gaston BACHELARD, *La Terre et les rêveries du repos*. Paříž: Librairie José Corti 1948.

⁵³ David L. MILLER, „Légende-Image: The Word/Image Problem.“ In: SLATTERY, D. P. – SLATER, G. (eds.), *Varieties of Mythic Experience: Essays on Religion, Psyche and Culture*. Einseideln: Daimon Verlag 2008, s. 230–248.

⁵⁴ James HILLMAN, *The Myth of Analysis: Three Essays in Archetypal Psychology*. Chicago: Northwestern University Press 1972.

⁵⁵ FRYE, *Words with Power*.

od ideologie vyjadřuje mytologický modus primární lidské zájmy a je mu vlastní metaforický přesah.

Jako příklad zkoumání, ve kterém narativní přístup poukazuje k oběma stranám konfliktu interpretací mezi ideologickou a mytologickou kritikou lze uvést interpretaci Tolkienova *Pána prstenů* (jako určitého pop-kulturního fenoménu, tj. hlavně jeho filmového zpracování). Málou se totiž ideologická a mytologická kritika dostávají do tak velkého rozporu.⁵⁶ Z hlediska Fryeovy mytologické kritiky⁵⁷ jde o pozoruhodné dílo, ve kterém lze identifikovat propracovanou kompozici prvků utvářejících mytologický modus ztvárnění zkušenosti (*arché, eschatos*, primární zájmy, metaforický přesah). Naproti tomu ideologická kritika, hledíc na „tytéž“ mytologické struktury utváření významu, si všímá, jakým způsobem jsou zde „naturalizovány“ určité dominantní hodnoty a významy, které jsou tak prezentovány jako cosi přirozeného a neproblematického.⁵⁸

Není snadné najít příklady narativní interpretace, které by v sobě spojovaly a smiřovaly tyto dva póly. Jednotlivé narativně orientované přístupy se obvykle přiklánějí buď k hermeneutice důvěry, nebo k hermeneutice podezření. Přesto v sobě narativní přístup obsahuje potenciál k překonání tohoto dilematu, a to důsledným sledováním narativní logiky, tj. způsobu, jakým je v daném textu obsažen pohyb od explicitní roviny k implicitním strukturám. Příkladem může být výše zmíněná interpretace *Psychózy ve 4:48*. V této studii jsme se nechali v první části vést logikou narativity, tj. explikovali jsme určitou strukturu a dynamiku na rovině žánru zkoumaného textu. A tato logika narativity nás, spíše než k jedné nebo ke druhé hermeneutice, dovedla ke konfliktu interpretací, tj. k rozměru hloubky, který vzniká v oscilaci zmíněných dvou hledisek.

3.4 Mezi částmi a celkem

Vzájemná obousměrná podmíněnost částí a celku v procesu interpretace je jednou z podob tzv. hermeneutického kruhu.⁵⁹ Možnosti řešení tohoto dile-

⁵⁶ Viz například Rosemary JACKSON, R., *Fantasy: The Literature of Subversion*. Londýn: Routledge 1981 versus Zdeněk NEUBAUER, *Do světa na zkušenou čili O cestách tam a zase zpátky*. Praha: Nakladatelství Doporučená četba při hrncířství Michal Jůza a Eva Jůzová 1990.

⁵⁷ FRYE, *Words with Power*.

⁵⁸ CHRZ, „Jak lze kriticky rozumět současné fantasy kultuře.“

⁵⁹ Ivo ČERMÁK, „Hermeneuticko-narativní přístup k validitě interpretace nálezů v kvalitativně pojatém psychologickém výzkumu.“ In: HELLER, D. – SEDLÁKOVÁ, M. – VODIČKOVÁ, L. (eds.), *Kvantitativní a kvalitativní výzkum v psychologii*. Praha: Psychologický ústav AV ČR 1999, s. 42–51.

matu v narativním přístupu opět vycházejí z povahy narativity. Příběh totiž dělá příběhem právě určitá jednota částí a celku (a také obsahu a formy – viz dále). Vyprávění by co do svého obsahu nedávalo smysl, kdyby jednotlivé části (události, jednání, situace, postavy) nebyly zřetězeny formou zápletky do určitého celku. V narativním výzkumu je toto dilema reflektováno prostřednictvím dimenze „holistická versus kategoriální“ analýza.⁶⁰ V rámci této dimenze je třeba rozhodnout, zda jednotkou bude abstrahovaná promluva či část z kompletního textu, nebo zda bude narativita brána jako celek.⁶¹

Kategoriální perspektiva, tak jak ji známe např. z klasické obsahové analýzy, znamená, že příběh je určitým způsobem *rozkousován*. Výseky či jednotlivá slova náležející do definovaných kategorií jsou vyjmuty z původního celku příběhu nebo z několika textů, jejichž autoři jsou různí vyprávěči. Naproti tomu v holistickém přístupu je příběh osoby brán jako celek. Tento rozdíl do jisté míry koresponduje s tradičním rozlišením na *nomotetický* a *ideografický* přístup.⁶²

Narativní přístup umožňuje chápat vztah mezi často nepřilíš důsledně používanými a rozlišovanými výrazy analýza a interpretace. Mluvíme-li o interpretaci jako o analýze, potom zpravidla určitým způsobem akcentujeme zmíněný kategoriální aspekt. Tím, že se takto přesune pozornost k „technickému“ aspektu spočívajícímu v rozčlenění interpretovaného na části, bývá někdy odvedena pozornost od skutečnosti, že technicko-analytická procedura je vždy součástí určité logiky interpretace, tj. určitého specifického způsobu explikace implicitního v utváření významu. Jinak řečeno, pojem analýza v sobě obsahuje úskalí chápat interpretaci jako proces odehrávající se víceméně na rovině explicitních dat, jejich náležitým rozčleněním a uspořádáním. Naproti tomu zřetel k celku narativní konstrukce otevírá možnost pohybu k implicitním významovým strukturám.⁶³

Zde se dostáváme k podstatné souvislosti mezi dimenzemi části–celek a obsah–forma. Dilemata týkající se těchto dvou dimenzí totiž většinou řešíme společně. Proto bude užitečné nejprve otevřít dimenzi obsah–forma,

⁶⁰ Amia LIEBLICH – Rivka TUVAL-MASHIACH – Tamar ZILBER, *Narrative Research: Reading, Analysis and Interpretation*. Thousand Oaks – Londýn – Nové Dillí: Sage 1998.

⁶¹ ČERMÁK, „Narativně orientovaná analýza.“

⁶² *Ibid.*

⁶³ Vladimír CHRZ, „Co děláme, když interpretujeme.“ In: ŠUCHA, M. – CHARVÁT, M. – ŘEHAN, M. (eds.), *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku VIII*. Olomouc: Universita Palackého 2009, s. 13–26.

a teprve poté společně pojednat o způsobech, jakými narativní přístup řeší příslušná dilemata.

3.5 Mezi obsahem a formou

Rozdíl mezi obsahem a formou příběhu představuje tradiční dichotomii vytvořenou v souvislosti s interpretací literárních textů. Narativní výzkum se může orientovat na jedné straně na explicitní či implicitní obsah, na druhé straně na formy narativního ztvárnění, jako jsou figury, zápletky či žánry. Přestože obsah bývá obvykle snadněji uchopitelný, výzkumníci často preferují explorační forem vyprávění, a to jednak proto, že lze předpokládat, že tyto formy jsou výrazem hlubších vrstev zkoumané problematiky, a jednak také proto, že s formálnějšími aspekty vyprávění je obtížnější manipulovat a nelze je tak snadno ovlivnit.⁶⁴

Na základě kombinace uvedených dimenzí části–celek a obsah–forma byly vyvozeny čtyři módy interpretace narativity: 1) holisticko-obsahový, 2) holisticko-formální, 3) kategoriálně-obsahový a 4) kategoriálně-formální.⁶⁵

1) Modus holisticko-obsahový: Zde se výzkumník zaměřuje na vyprávění jako celek, a to především na jeho obsah. Když analyzuje separátní části, pak tak činí ve světle obsahu, který se vynořuje ze zbytku narativity, tj. v kontextu příběhu jako celku. Takový postup je do jisté míry obdobný klinickým případovým studiím. Cílem tohoto typu interpretace je identifikovat témata, která procházejí vyprávěním jako celkem a která jsou vzhledem k celku vyprávění čímsi významotvorným. Podstatou vyprávění je, že v něm vždy *o něco jde*, jinými slovy: je zkonstruováno z určité *látky*, či je zaměřené na určité *motivy*.

Jedna z variant tohoto přístupu byla použita ve výzkumu zkušenosti rakovinového onemocnění.⁶⁶ Důsledně jsme vycházeli z celku narativních rozhovorů. V příbězích žen, které onemocněly rakovinou prsu, byly identifikovány základní významotvorné dějové linie a body obratu, na jejichž základě byla pojmenována tzv. *jádrová narativita*. Tímto termínem označuje Mishler⁶⁷ vyextrahované základní téma příběhu, které

⁶⁴ ČERMÁK, „Narativně orientovaná analýza.“

⁶⁵ LIEBLICH – TUVAL-MASHIACH – ZILBER, *Narrative Research*.

⁶⁶ CHRZ – ČERMÁK – PLACHÁ, „Porozumění zkušenosti nemocných rakovinou prsu.“

⁶⁷ Elliot George MISHLER, „The Analysis of Interview-Narratives.“ In: SARBIN, T. R. (ed.), *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger 1986, s. 233–255.

smysluplně prochází celým textem. *Jádrovou narativitu* jedné z žen z našeho výzkumu lze zformulovat např. takto: *hledání vnitřní životní síly tváří v tvář smrti*.

2) Modus holisticko-formální: Zde se interpretace zaměřuje na formální aspekty, a to z hlediska celkové struktury vyprávění. Příkladem jsou výzkumy, ve kterých je nástrojem interpretace koncept žánru. Žánry jsou typické sdílené konfigurace strukturující lidskou zkušenost či komunikaci.⁶⁸ V různých kontextech bývají definovány jako způsoby dávání významu (sestavající z pravidel pro konstrukci či pro porozumění), či jako *horizonty očekávání* (predikce toho, co bude dál), popřípadě jako *režimy věrohodnosti* (specifické způsoby, jakým nás určité typy výpovědi přesvědčují o své podobnosti životu).

Příkladem užití konceptu žánru jako nástroje interpretace jsou výše uvedené výzkumy zkušenosti chronické či život ohrožující nemoci,⁶⁹ či analýza hry Sarah Kaneové *Psychóza ve 4:48*.⁷⁰ Jiným příkladem je výzkum reflexe změny v průběhu života u osob ve středním věku.⁷¹ V tomto výzkumu byla identifikována řada typických žánrových konfigurací ztvárňujících změnu v průběhu života, které byly uchopeny pomocí názvů jako *plánovaný zisk s očekávaným rizikem, malé ztráty – rychlé zotavení, životní krize – pády a vzlety, moratorium* či *metanoia*. Prostřednictvím těchto konfigurací jsou jednání a prožívání vřazeny do srozumitelné souvislosti určitého druhu. Z výzkumu jsme dovedili, že ztvárnit život v rámci určitého žánru, tj. jako zkušenost určitého druhu, znamená vyjádřit určitý modus *aktérství* vzhledem k tomu, co je na jedné straně žádoucí, na druhé straně řádné či správné.⁷²

3) Modus kategoriálně-obsahový: Tento způsob interpretace je obdobou postupu známého jako obsahová analýza. Zpravidla se postupuje tak, že z textu jsou vybrány dílčí výroky, které jsou seskupeny do kategorií, ať již předem definovaných, nebo vytvořených v průběhu analýzy

⁶⁸ Vladimír CHRZ – Ivo ČERMÁK, „Žánry příběhů, které žijeme.“ *Československá psychologie*, roč. 49, 2005, č. 6, s. 481–495.

⁶⁹ FRANK, *The Wounded Storyteller*; CHRZ – ČERMÁK – PLACHÁ, „Porozumění zkušenosti nemocných rakovinou prsu.“

⁷⁰ ČERMÁK – CHRZ, „Případ Sarah Kaneové a *Psychóza ve 4:48*.“

⁷¹ Ivo ČERMÁK, „Genes of Life-Stories.“ In: ROBINSON, D. – HORROCKS, C. – KELLY, N. – ROBERTS, B. (eds.), *Narrative, Memory and Identity: Theoretical and Methodological Issues*. Huddersfield: University of Huddersfield Press 2004, s. 211–221; CHRZ – ČERMÁK, „Žánry příběhů, které žijeme.“

⁷² *Ibid.*

textu. Lieblíková *et al.*⁷³ popisují tento modus prostřednictvím několika kroků, ve kterých se nejprve na základě výzkumné otázky (např. *jak jedinec zvládá život ohrožující onemocnění, kterým trpí*) určí tzv. subtext. Poté jsou definovány kategorie obsahu, a následně jsou jednotky analýzy (slova, věty či epizody) přiřazeny k relevantním kategoriím. Tento typ analýzy často směřuje ke kvantifikaci, např. prostřednictvím frekvenčních tabulek.

Z hlediska pojetí interpretace nastíněného v této studii představuje určité negativum tohoto modu zkoumání skutečnost, že kategorie obsahové analýzy velmi často setrvávají na rovině explicitního textu, tj. nesměřují k implicitním narativním strukturám. Proto je třeba, aby zvolené kategorie reflektovaly povahu (logiku) narativity jakožto způsobu utváření významu. Příkladem mohou být např. kategorie aktérství, přání či morální řád identifikované jako dílčí komponenty utvářející globálnější koncept žánru jakožto „druhu ztvárnění zkušenosti“.⁷⁴

4) Modus kategoriálně-formální: Tento typ interpretace se zaměřuje na formální aspekty narativity, přičemž ve srovnání s modelem holisticko-formálním se pohybuje na elementárnější rovině. Zde se výzkum orientuje na jednotlivé stylistické či lingvistické charakteristiky definovaných jednotek narativity. Takto je například možné zkoumat vývoj narativní kompetence u školních dětí tím, že se sledují časové, kauzální a cílesměrné vazby utvářející koherenci a komplexitu vyprávění.⁷⁵ Jiné výzkumy se prostřednictvím lingvistických a stylistických prvků pokoušejí uchopit různé psychologické charakteristiky ztvárněné v dané narativě.⁷⁶ Příkladem je např. identifikace slov vyjadřujících mentální stavy (přání, přesvědčení, záměry), či charakteristika způsobů, jakým vyprávějí prostřednictvím jednotlivých jazykových prostředků konstruuje své pozice či svoji identitu v prostoru, v čase a v interpersonálním či kulturním prostředí. K tomuto modu patří i analýza extra-lingvistických komponent, jako jsou smích, povzdech, pláč a další.⁷⁷

Každý z uvedených čtyř modů souvisí s jiným typem výzkumných otázek, s rozdílnými typy textů, a je vhodný pro různý rozsah výzkumného vzorku. Rozdíly však nejsou vždy jasné, jinak řečeno: je v povaze

⁷³ LIEBLICH – TUVAL-MASHIACH – ZILBER, *Narrative Research*.

⁷⁴ CHRZ – ČERMÁK, „Žánry příběhů, které žijeme.“

⁷⁵ Vladimír CHRZ, „Struktura vyprávění příběhů u dětí mladšího školního věku.“ *Pedagogika*, roč. 52, 2002, č. 1, s. 59–75.

⁷⁶ LIEBLICH – TUVAL-MASHIACH – ZILBER, *Narrative Research*.

⁷⁷ ČERMÁK, „Narativně orientovaná analýza.“

narativity, že forma není zcela jednoznačně odlišitelná od obsahu a obsah od formy.

3.6 Mezi strukturou a funkcí (textem a kontextem)

Podstatnou otázkou interpretačního konání je, zda se máme primárně zaměřovat na strukturu, či funkci interpretovaného. V psychologii je toto dilema tradičně reflektováno jako strukturalismus *versus* funkcionalismus,⁷⁸ přičemž rozdíl mezi oběma přístupy spočívá v míře de-kontextualizace. Také zde plyne řešení tohoto dilematu ze samotné povahy narativity. Příběh je totiž strukturou zvláštního druhu, která není něčím, co by bylo samo o sobě, nýbrž vždy vstává z kontextu, tj. z přediva figur a zápletek vyprávění.

Vyprávění nejsou jenom *o něčem*, ale zpravidla také *pro někoho* či *někomu*. Narativně strukturovaná zkušenost, ať již je žitým vyprávěním či vyprávěným životem, je součástí konkrétní komunikační či konverzační interakce, přičemž účastníci této interakce mohou být v situaci přítomni přímo, nebo pouze implicitně. Prostřednictvím vyprávění dochází k vymezování pozic účastníků komunikační interakce.⁷⁹ Člověk takto *něco dělá* s druhými, současně však také *druzí něco dělají* s ním. Zkušenost jako narativní konstrukce je tedy zkušeností vznikající ve vzájemné interakci žitých vyprávění. V rámci konverzačních situací vnášíme svá žitá vyprávění do interakcí s druhými a zpětně jsme formováni jejich žitým vyprávěním.⁸⁰

Podobnou dynamiku lze nalézt také v širším diskursivním kontextu společnosti, kultury či historické epochy. Vyskytujeme se v prostoru určitého repertoáru normativních diskursů,⁸¹ některých dominantních a institucionalizovaných, jiných okrajových a neformálních. Z hlediska narativní perspektivy lze tyto diskursy chápat jako vyprávění. Žijeme tedy v prostoru řady vyprávění – velkých i malých – konstituujících naši sociální, kulturní a historickou zkušenost. Tato vyprávění nám nabízejí určitý prostor možných pozic. V narativní interpretaci je možné a užitečné uchopit několik rovin *rozvrhování pozic (positioning)*: 1) Je to jednak rozvrhování pozic

⁷⁸ Jiří HOSKOVEC – Milan NAKONEČNÝ – Miluše SEDLÁKOVÁ, *Psychologie XX. století*. Praha: Karolinum 2003.

⁷⁹ Michael BAMBERG, „A Constructivist Approach to Narrative Development.“ In: BAMBERG, M. (ed.): *Narrative Development: Six Approaches*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Association 1997, p. 89–132.

⁸⁰ DAVIES – HARRÉ, „Positioning.“

⁸¹ BAMBERG, „A Constructivist Approach to Narrative Development.“

vzhledem k tomu, o čem je vyprávěno; 2) dále pak rozvrhování pozic v rámci komunikační či konverzační interakce; 3) a v neposlední řadě pak také rozvrhování pozic v širším kontextu kultury.⁸² Toto trojí rozvrhování pozic se stalo výchozím rámcem pro porozumění způsobu, jakým je konstruována identita mezi světem zdravých a světem postižených.⁸³

Narativní přístup umožňuje reflektovat participativně dialogickou povahu jak zkoumané zkušenosti, tak také výzkumu samého, který rovněž může být chápán jako *rozvrhování pozic*, to znamená, že: 1) jako výzkumníci jsme vždy součástí určitého „výzkumného příběhu“, 2) v němž aktivně spoluutváříme určité komunikační interakce se zkoumanými subjekty 3) a zároveň jsme součástí rozvrhování pozic ve zmíněném širším socio-kulturním kontextu. To by nás mělo vždy znovu přivádět k otázce: v jakém smyslu je to příběh nás jakožto výzkumníků a v jakém smyslu těch, které zkoumáme? Nelze než znovu zdůraznit, že jde vždy o naši rekonstrukci, která začala jako dialog a která by se měla snažit setrvávat v prostoru dialogu, jemuž však vždy hrozí, že se stane samomluvou.

Narativitu chápeme jako způsob, jak zachytit zapředení živého dění a jednání do kontextu. Tím, že narativní perspektiva uchopuje zkoumanou skutečnost jako vyvstávající z přediva vyprávění, umožňuje tak tuto zkušenost *denaturalizovat*. Narativitu lze chápat jako tendenci života směřující proti banalizaci, tj. proti snaze spoutat zkušenost a její význam ve jménu samozřejmosti, přímočarosti a jednoznačnosti.⁸⁴ Vědecká zjištění se často předkládají jako cosi, co platí *samo sebou*, tj. takřikajíc přirozeně (srov. německy „natürlich“, anglicky „naturally“, francouzsky „naturellement“ ve smyslu „ovšemže“, „jak jinak“ apod.). Zatajují nám tak svůj kontext, své hledisko, své nevyslovené hodnotové a ideologické předpoklady.⁸⁵

Narativní modus obsahuje (alespoň potenciálně) určitý druh reflexe spočívající v citlivosti vůči kontextu, hledisku a hodnotovým či ideologickým aspektům. Narativní interpretace tak může vést k *odsamozřejmění* výzkumu a jeho nálezů. Zjištění předkládaná v odborných publikacích nejsou ničím,

⁸² Michael BAMBERG, „We Are Young, Responsible, and Male: Form and Function of ‚Slut Bashing‘ in Male Identity Constructions in 15-Year-Olds.“ *Human Development*, roč. 47, 2004, č. 6, s. 331–353.

⁸³ Vladimír CHRZ – Ivo ČERMÁK – Dušana CHRZOVÁ, „Between the Worlds of the Disabled and the Healthy: A Narrative Analysis of Autobiographical Conversation.“ In: ROBINSON, D. – FISHER, P. – YEADO-LEE, T. – ROBINSON, S. J. – WOODCOCK, P. (eds.): *Narrative, Memory, and Identities*. Huddersfield, UK: Huddersfield University 2009, s. 11–19.

⁸⁴ CHRZ, *Možnosti narativního přístupu*.

⁸⁵ Zbyněk VYBÍRAL, *Psychologie jinak: současná kritická psychologie*. Praha: Academia 2006.

co platí „samo sebou“, ale pouze v určitém kontextu, z určitého hlediska, v určitém ideologickém rámci. Narativní reflexivita nás upozorňuje na to, že realita je mnohoznačná, že vždy jsou zde i jiné možnosti, jiná hlediska, jiné kontexty a jiné ideologické rámce. Ctnost narativního přístupu by měla spočívat v pěstování smyslu pro tuto *jinakost*.